

УДК 343.818

А.В. Градецькийкандидат юридичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет**ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ,
КОЛИШНІХ СУДДІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

У статті розглянуто проблеми працевикористання засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, у місцях позбавлення волі, роль Державного департаменту України з питань виконання покарань, установи виконання покарань для вдосконалення системи використання праці цієї категорії засуджених.

Ключові слова: працевикористання, місця позбавлення волі, засуджені, колишні судді та співробітники правоохоронних органів, праця.

I. Вступ

Питання працевикористання засуджених до позбавлення волі регламентовано КВК України у гл. 18 [5]. На Департамент, відповідно до завдань, покладено організацію виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, загальне координування роботи підприємств установ виконання покарань, контроль за станом охорони праці та техніки безпеки тощо.

Відповідно до КВК України, кожний засуджений повинен працювати, а адміністрація установ має забезпечувати залучення засуджених до суспільно корисної праці з урахуванням їх працездатності та, по можливості, спеціальності. Засуджені залучаються до праці, як правило, на виробництві цих установ, а в окремих випадках – на контрагентній основі на державних або інших форм власності підприємствах, за умови забезпечення належної охорони й ізоляції. Перелік робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених до позбавлення волі, визначається нормативно-правовими актами ДДУПВП.

Зазвичай у літературі праця як виправний фактор характеризується з точки зору загальної благодетельності трудової активності для індивідуального та соціального розвитку особистості. Однак, на жаль, нечітко проводяться паралелі щодо життєздатності виправного потенціалу праці на фоні невирішених соціально-дисгармонійних інтенцій особистості засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів. Дійсно, тоталітарний постулат "Засуджений зобов'язаний працювати та приносити користь суспільству і державі" в умовах ринкових відносин залишився без економічного базису. Нині питання примусової праці в УВП не таке гостре, оскільки сьогодні не завжди ті, хто бажає працювати, можуть

отримати роботу, навіть ту, що їм не подобається і якою б вони не займалися в умовах волі. Зокрема, нині в Україні на місцевому рівні зобов'язують райдержадміністрації та рекомендують міськвиконкомом здійснити заходи щодо активного сприяння завантаженню працею засуджених та реалізації продукції, виготовленої у виправних установах [11].

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути проблеми працевикористання засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, у місцях позбавлення волі, визначити роль Державного департаменту України з питань виконання покарань, установи виконання покарань для вдосконалення системи використання праці цієї категорії засуджених.

III. Результати

Переконання у здатності праці засуджених змінювати їхні особистісні якості на краще досить стійкі. Вони притаманні вітчизняній психологічній та правовій думці. Досі в науковій, навчальній літературі та коментарях до КВК зазначається, що суспільно корисна праця завдяки своїм великим виховним можливостям впливу на особу виступає важливим засобом виправлення засуджених [6]. Специфіка підприємств УВП, де відбувають покарання колишні судді та співробітники правоохоронних органів, не дає змоги працевлаштувати засуджених з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

Проблемам працевлаштування засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Бадира, І. Богатирьов, Т. Денисова, О. Колб, О. Лисодід, М. Немченко, Л. Оніка, В. Пирожков, А. Рябінін, А. Степанюк, В. Трубніков, В. Харченко та інші науковці.

Серед засуджених, колишніх суддів і співробітників правоохоронних органів, щороку на виробництві у смт Макошино були зайняті лише дві третини. Інші ж або не можуть працювати за станом здоров'я, або для них просто не вистачає робочих місць. Такі засуджені вісім годин на добу займаються роботою з підтримання порядку та чистоти на території установи. Однак ці показники з кожним роком погіршуються.

Як відомо, у відділенні соціальної реабілітації тримаються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до праці та яким до закінчення строку покарання залишається не більше ніж рік, але не менше ніж три місяці до звільнення. Необхідно звернути увагу на те, що ці засуджені повинні бути готові до життя на волі. Цьому може допомогти, у тому числі, й оволодіння професією та вміння працювати в нових умовах.

Сьогодні засуджені у колонії виготовляють до 22 найменувань виробів – від господарських сумок і сувенірів із дерева до тротуарної плитки та кінської упряжі. Крім того, є автомайстерня, де засуджені могли б опанувати нову професію або підвищити свої існуючі навички. Усе залежить від замовлення та попиту. Однак, незважаючи на те, що собівартість продукції невелика, бізнесмени не завжди поспішають розміщувати замовлення. Тому засуджені, які відбувають покарання досить тривалий час, із сумом згадують про знищений завод залізобетонних виробів, який до його закриття давав змогу не тільки забезпечувати засуджених працею, а й добре заробляти, відшкодувати завдану злочинцем шкоду та допомагати рідним і близьким.

Контингент колонії малопристосований до виробництва. Серед осіб, зайнятих на виробництві, невелика частка має робітничу професію, всім іншим доводиться навчатися, пристосовуватися до, так би мовити, реального життя не в кабінеті чи в салоні міліцейського уазика. Роботу засуджені виконують переважно низької кваліфікації. Звичайно, що і великих грошей не заробиш.

Можна було б не зважати на маленькі заробітки засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, оскільки в більшості членів суспільства існує думка, що засуджені повинні відбувати визначений строк покарання, а не збагачуватись у місцях позбавлення волі. Але слід констатувати, що заробітки засуджених є мізерними, багато хто з них намагається допомагати матеріально своїй родині, більшість засуджених мають виконавчі листи; засуджені мають право використовувати кошти на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності саме із

заробітку засуджених повинні відшкодуватись кошти на їх утримання.

У зв'язку із зазначеним доцільно звернути увагу хоча б на одну позицію, а саме: можливість засудженого відшкодувати шкоду, що завдана вчиненням злочинцем.

Наприклад, у п. 29 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" від 07.02.2003 р. № 2 вказано, що, вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо), суди повинні керуватися відповідним цивільним законодавством і виходити з роз'яснень із цих питань, які містяться в Постановах Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди" від 27.03.1992 р. № 6 та "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди" від 31.03.1995 р. № 4 з наступними змінами [10].

Проте слід зазначити, що кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України спрямоване переважно на забезпечення розслідування вчинених злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб, що, у свою чергу, зумовило детальне регулювання прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Однак інтереси осіб, які потерпіли від злочину, захищені законом менше і змиритися із цим неможливо.

Хто з нас не чув про таку ситуацію: вбили господаря або вчинили розбійний напад на квартиру, злочинця через деякий час знайшли, засудили, а шкоду постраждалим так і не відшкодовано, хоча право на компенсацію – це невід'ємне право громадян, елемент правового статусу особи. Таким чином законні інтереси потерпілих часто залишаються незахищеними, що спричинює і низький заробіток або відсутність такого у засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів.

До того ж, самі засуджені, колишні судді та співробітники правоохоронних органів, висловлюють думки про необхідність їх працевлаштування. Більшість засуджених має надію хоча б ілюзорно скоротити терміни перебування у місцях позбавлення волі та допомагати родині. Досить велика кількість засуджених вважає, що вдале працевикористання – це можливість знайти в подальшому свій новий шлях у житті, оскільки здобута професія зможе допомогти цьому.

"З новою професією – в нове життя!". Цей пам'ятний напис часів ГУЛАГу та радянської епохи зараз прикрашає стіну сто-

лярної майстерні колонії. Суспільно корисна праця – це позитивний засіб карально-виховного впливу на засуджених. Проте через одноманітність, примітивність, обмеженість, безперспективність здобутої спеціальності праця не несе виправного впливу, а лише стає тягарем та необхідним обов'язком для засуджених. Лише радикальні зміни в питаннях залучення до праці, допомога у придбанні дійсно корисних навичок, що стануть у пригоді в подальшому житті не лише в місцях позбавлення волі, а й після звільнення, допомогли б суспільно корисній праці посісти важливе місце серед основних засобів виправлення.

Так, наприклад, програми трудової зайнятості в'язнів у пенітенціарній системі Швеції зумовлені прагненням досягнути такого ефекту, щоб ув'язнений працював для свого задоволення, мав можливість набутти відповідних навичок за певною професією, за допомогою яких зміг би забезпечити своє існування в суспільстві та не допускати неправомірної поведінки [7, с. 38]. Японська КВС, яка справедливо вважається однією з "екзотичних" у доброму розумінні цього слова, включає таке ставлення до праці ув'язнених: 60% японців, які відбули покарання у виді позбавлення волі, вказують, що за працю час йде для них непомітно; 16% – впевнені, що праця "допомагає тримати себе у формі"; 15% – переконані, що робота сприяла їхній загальній реабілітації [3, с. 74]. Тобто праця у пенітенціарних системах багатьох високорозвинутих країн репрезентується не як виправний засіб, притаманний марксистській філософії, а як інструментальний засіб, який дає засудженим змогу більш легко переносити ув'язнення, можливість для бажаючих підготуватися до майбутньої свободи стосовно забезпечення себе зайнятістю.

М. Немченко вважає, що праця у КВУ повинна мати відповідний економічний ефект, оскільки вважає можливим її використання, у разі комплексної модернізації виробничих потужностей КВУ, для задоволення внутрішніх потреб цих установ, а з розширенням видів господарської діяльності, за умови державної підтримки (пільги, преференції тощо) і гнучкої маркетингової політики, і розвиток матеріально-побутової частини КВУ. Однак без матеріального заохочення засуджених, які працюють у господарстві КВУ, підвищити рівень продуктивності виробництва до рівня конкурентоспроможного навряд чи вдасться [9, с. 40–42].

Підвищення рівня продуктивності праці засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, слід здійснювати не лише матеріальним заохоченням, а й розширенням видів діяльності. Це потребує відповідного переобладнання виробничих

потужностей, а відтак, і державного кредитування. Як показують фахові дослідження, людина може змінити ставлення до праці, а відтак надавати їй пріоритет на волі перед задоволенням матеріальних потреб через вчинення злочину, якщо праця, як зазначалося, дає людині можливість виявити та реалізувати свої творчі здібності та вміння. Якщо ми хочемо, щоб робота була нудною і принизливою для злочинця, зазначає М. Райт, – значить ми думаємо про каральну санкцію, нехтуємо принципом поваги до засудженого, а в цьому випадку і злочинець навряд чи стане поважати інших людей [12, с. 43]. Отже, розширення видів трудової діяльності зумовить необхідність навчання, яке має бути орієнтованим на відповідні уподобання засудженого.

Організація праці засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, несе на собі певне педагогічне навантаження і тому має відповідати таким вимогам: робота може бути виконана за кількісними і якісними показниками, вона узгоджена з фізичними та духовними силами засудженого; поступово ускладнюється з точки зору виробничих завдань пропорційно набуттю трудових навичок і підвищенню виробничої кваліфікації; вона становить не лише творчий, а й матеріальний інтерес для засудженого. Обов'язково мають створюватися матеріальні та моральні стимули в досягненні успіхів у праці й розкриватися її суспільна користь.

Однак більшість позитивних якостей праці засуджених зводиться нанівець у зв'язку із тим, що багато із них не бачать перспективи в житті, під якою розуміють емоційно наповнене уявлення актуально необхідного майбутнього, більш-менш посуного в часі, що стимулює діяльність людей. Відтак, першочерговим завданням є подолання такої суперечності, оскільки відсутність життєвих перспектив чи їх девіантність у свідомості засудженої особи є вагомим фактором її десоціалізації, що зводить більшість засобів виправлення до формальної проєкції, адже особистісні якості, внутрішній світ ув'язненої людини є вузловою аперцепцією карально-виховного процесу.

Варто враховувати, що засуджені, колишні судді та співробітники правоохоронних органів, у подальшому не зможуть повернутися до своєї попередньої діяльності з урахуванням колишньої професії (персонал КВС, співробітники МВС, податкова, митна, прикордонна служба тощо). Отже, виробничу діяльність слід починати зі здобуття ними нової професії. Ситуацію ускладнює нинішня проблема трудової зайнятості населення та висока конкуренція на ринку праці. Фактично, з огляду на це, засудженим не повинна пропонуватися така робота, яка не при-

вчас до усвідомлення перспективності на-полегливої праці для досягнення соціально конформної мети в житті. Для пом'якшення такої ситуації члени комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці рекомендували депутатам ухвалити закон про внесення змін до деяких законів України (щодо трудової діяльності громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі). Своєю законотворчою ініціативою парламентарі пропонували доповнити п. 2 ст. 14 Закону України "Про зайнятість населення" підпунктом: "забезпечення трудової зайнятості працездатних громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі", а ст. 24 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" – пунктом такого змісту: "створюють умови для забезпечення трудової зайнятості працездатних громадян, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі". Автори зазначають, що прийняття закону сприятиме розвитку трудової зайнятості засуджених, організації їх професійного навчання та наступної інтеграції в суспільство, а також дасть можливість установам виконання покарань за рахунок розвитку виробничої діяльності отримувати додаткові кошти для забезпечення належного рівня утримання засуджених у місцях позбавлення волі [14]. Такі ініціативи були цілком виправдані та в подальшому знайшли своє відображення у законотворчій діяльності [4].

Ефективність трудового використання засуджених залежить не тільки від змісту й устаткування виробничих процесів, а й від таких умов, як: естетика виробництва; чистота приміщень; оформлення наочної інформації; зовнішня охайність самих робітників тощо. При трудовому використанні також слід враховувати формування позитивних мотивів трудової діяльності; розширення професійних інтересів; виховання працьовитості та професійних звичок.

А. Степанюк слушно підкреслює, що відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції України, примусовою не вважається праця, яка виконується особою за вибором чи рішенням суду, а з огляду на те, що вирок суду не передбачає поєднання позбавлення волі з обов'язковою працею засуджених, то якщо особа не бажає працювати, а її примушують до цього в установі виконання покарання, тоді її праця є примусовою. Тому, на думку вченого, слід відмовитися від примусу засуджених до праці [13].

Вбачається, що праця, відповідно до базових закономірностей людської психології, може мати виправний, чи ресоціалізаційний, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності, якщо ж навпаки, то в такому разі вона виконує роль карального засобу, не викликаючи в засудженої особи

поважного до неї ставлення і прагнення до праці в майбутньому. Таким чином праця засуджених виконує функцію запобігання деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі. Вона є важливим засобом у ресоціалізації особи, за умови прагнення і набуття перспектив на майбутнє у свідомості засудженого. Тому дуже важливо, щоб засуджені, колишні судді та співробітники правоохоронних органів, набули усвідомлення майбутніх позитивних перспектив у житті та прагнули до поновлення свого соціального статусу через працю, яка не викликає в них негативного ставлення, оскільки вона відповідає зазначеним вище умовам.

Викликають певні суперечки питання щодо використання засуджених для обслуговування і впорядкування території колонії в дисциплінарному порядку як чергування тощо. З одного боку, така праця вважається примусовою і такою, що принижує гідність засудженого, з іншого – є пропозиція, з огляду на фінансову скруту в системі виконання покарань, до певного часу таку роботу залишити і використовувати для її виконання засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Щодо цього слушно буде позиція, яка повністю відповідає міжнародним стандартам та підтримана певною частиною науковців [2]. У низці міжнародно-правових актів з прав людини, у тому числі п. 28.1 "Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями" [8] не рекомендується карати засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, у дисциплінарному порядку роботою з обслуговування закладу, оскільки така робота сприймається ними як приниження. У пункті 31 вказаних Правил зауважується, що нелюдські або принизливі для людської гідності види покарання не можна допускати як покарання за дисциплінарні проступки. З огляду на викладене, правомірність існування в КВК України дисциплінарного стягнення у виді призначення на позачергове чергування з прибирання приміщень і території виправної колонії видається сумнівним. У багатьох розвинутих країнах передбачено, що певні види робіт з обслуговування колонії та її мешканців виконують наймані працівники за відповідну плату.

Фактично, діяльність кримінально-виконавчої установи існує для того, щоб досягти виправного завдання, яке тривалий час і навіть сьогодні деякими науковцями вважалося неприйнятним КВС, а саме: надати можливість людині ті умови, за яких вона змогла б позитивно реалізувати себе в суспільстві. Зараз усе частіше ведеться мова про навчання засуджених спеціальностям, які їм найбільше до вподоби, а якщо можливо, і реалізувати свої здобуті знання у виробничій діяльності в КВУ. Пропонується дис-

танційне навчання або стаціонарне, за домовленістю з навчальним закладом на території КВУ, у тому числі платне навчання (за рахунок бюджету, прибутків КВУ, родичів тощо). Нині не виключається навіть здобуття засудженими вищої освіти.

О. Беца й О. Іванова освіту і професійну підготовку зараховують до засобів забезпечення успішної соціальної реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Основну мету політики у сфері ресоціалізації за допомогою названих засобів вони вбачають у вдосконаленні механізму професійної підготовки (перепідготовки) осіб, які відбувають покарання в установах КВС, і звільнених із місць позбавлення волі. Це пов'язано із певними фінансовими витратами, особливо коли мова йде про вищу освіту, яку нині можна здобути дистанційно. Оплата такої освіти може здійснюватися за рахунок родичів, благодійних, громадських і місцевих фондів. Кошти, що витрачаються на навчання засуджених і звільнених з місць позбавлення волі, мають бути звільнені від оподаткування [1, с. 35].

IV. Висновки

Удосконалення освітньо-професійної системи відповідає думці, що цікава, перспективна і прийнятна професія для засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, яка нерідко пов'язана з необхідністю наявності вищої освіти (або другої вищої освіти), забезпечить адекватне ставлення у засуджених до самостійної продуктивної праці й оптимістичний прогноз щодо свого майбутнього. Для того, щоб повернути повноцінну людину суспільству, воно має вишукувати певні можливості, що повністю виправдає себе у майбутньому.

Список використаної літератури

1. Беца О. Про розробку політики держави у сфері реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / О. Беца, О. Іванова // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003. – № 1. – С. 23–37.
2. Денисова Т.А. Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи / Т.А. Денисова // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь : Таврія, 2006. – Вип. 9. – С. 124–130.
3. Ефимов М.А. Лишение свободы и его сущность / М.А. Ефимов // Правоведение. – 1967. – № 3. – С. 109–114.
4. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку трудової зайнятості засуджених” від 17.11.2009 р. №1725-VI
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К. : Ін Юре, 2004. – 160 с.
6. Кримінально-виконавче право України : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / В.М. Трубніков, В.М. Харченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оніка, А.Х. Степанюк ; за ред. В.М. Трубнікова. – Х. : Право, 2001. – 384 с.; Кримінально-виконавче право : збірник нормативно-правових документів / уклад. А.Х. Степанюк. – Х. : Право, 2005. – 464 с.; Степанюк А.Х. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Одиссей, 2005. – 560 с.
7. Лисодід О. Втілення міжнародних стандартів поведінки з засудженими у пенітенціарних установах Швеції / О. Лисодід, А. Степанюк // Аспект : інформаційний бюллетень. – 2005. – № 1. – С. 36–38.
8. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными // Права человека : сборник международных документов. – Варшава, 2002. – 458 с.
9. Немченко М.І. Шляхи удосконалення моделі сучасної пенітенціарної установи / М.І. Немченко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюллетень Київського інституту внутрішніх справ / редкол.: В.М. Синьов (голов. ред.) та ін. – К. : КІВС : МП Леся, 2003. – № 8. – С. 38–43.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи” від 07.02.2003 р. № 2 // Вісник Верховного суду України. – 2003. – № 1 (35).
11. Про затвердження обласної програми забезпечення обсягами робіт осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, на 2005 р. : Розпорядження голови Кіровоградської обласної державної адміністрації від 25.01.2005 р. № 45-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kradmin.gov.ua/rozpor/Ua/2005/45.doc>.
12. Райт М. Парадигма восстановительного правосудия / М. Райт // Відновне правосуддя : щорічний бюллетень. – Спецвипуск. – К., 2005. – С. 34–48.
13. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавчі правовідносини як форма кримінально-виконавчої діяльності / А.Х. Степанюк // Вісник Академії правових наук. – 2001. – № 2. – С. 182–193; Степанюк А. Умови відбування покарання засудженими жінками / А. Степанюк // Аспект : інформаційний бюллетень. – 2005. – № 1. – С. 4–13.
14. Члени фракції пропонують законодавчо врегулювати трудову діяльність засуджених [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zubanov.org/article.html?idArticle=2166>.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2012.

Градецкий А.В. Проблемы трудоустройства осужденных, бывших судей и сотрудников правоохранительных органов, в местах лишения свободы

В статье рассматриваются проблемы трудоустройства осужденных, бывших судей и сотрудников правоохранительных органов, в местах лишения свободы, роль Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний, учреждения исполнения наказаний для усовершенствования системы использования труда данной категории осужденных.

Ключевые слова: *трудоиспользование, места лишения свободы, осужденные, бывшие судьи и сотрудники правоохранительных органов, труд.*

Hradets'kyu A. Problems trudoispolzovaniya convicts former judges and law enforcement officials, in custody

The problems of labour use of convicted persons former judges and employees of law enforcement authorities in the places of imprisonment are examined in the article, the role of the State department of Ukraine on questions of execution of punishments, penal bodies and institutions for the improvement of the system of the use of labour of this category of convicted persons is considered.

Key words: *labour use, the places of imprisonment, convicted persons, former judges and employees of law enforcement authorities, labour.*